

Pásztor Árpád Attila

1987-ben születtem Budapesten, jelenleg egy közeli kistelepülésen élek. 2005. óta vagyok az ELTE BTK hallgatója filozófia–elméleti nyelvészet szakpáron. Az itt közölt munkám évekkel ezelőtt készült első szigorlati dolgozatom javított változata. Témavezetőm Faragó-Szabó István volt.

Pásztor Árpád Attila

„Tapasztalattól származó ideáink” eredete John Locke érzékeléelméletében

1. Bevezetés

Tapasztalattól származó ideáink eredete nem más, mint a külső érzéki tárgyak *megtapasztalása*. A filozófiai népszerűsítő könyvek hasonló tautológiával szokták rövidre zární az „empiristák” idea-elméletének tárgyalását. Valóban ennyire egyszerű lenne mindez? Tényleg nem igényel egyéb magyarázatot? Természetesen a dolog jóval bonyolultabb és az ilyesféle leegyszerűsítések sugallta képtől eltérően meglehetősen fontos. Locke *Értekezésének*¹ az érzékelésre (és az észlelésre) vonatkozó elképzelése különösen jelentős, nemcsak a locke-i rendszer, hanem az ún. brit empirista filozófia egészének megértéséhez. Jóllehet magánál Locke-nál az ismeretelméleti kérdés fogalmi tisztázása a további fejtegetéseknek csak megalapozására szolgál, a problémát nem kezelhetjük marginálisan, mint ahogy a kortársak sem tették. A módszeres episztemológiai alapvetés ahhoz is szükséges, hogy pl. a morálfilozófiáról értelmes állításokat tehesünk. Az alapelveket tehát érdemes a céljuk felől megközelíteni. A locke-i főmű *céljai* pedig világosan körvonalazhatók, még akkor is, ha maga a könyv első látásra kevésbé tűnik rendszerszerűen felépített munkának. Az *Értekezés* hatalmas szövegdszűngelében rendre előkerülnek a gyakorlati élet vezetésével kapcsolatos problémák, ráadásul a mű végpontja sem egyszerűen a tudás, hanem végső soron a *morális tudás* mi-benlétének vizsgálata. Talán nem félvezető oly módon rekonstruálni a szerző célkitűzéseit, miszerint tulajdonképpen a *jövöbeni hatékony gyakorlati értelem-használat felől* jut el az elme sikeres működésének folyamataihoz. Ehhez van szüksége annak eldöntésére, hogy mi az, amit megismerhetünk, és mi az, amit nem; illetve annak megválaszolására, hogy a megismerés eredményének milyen státusza van – pl. az érzéki tapasztalat valóságos tudás-e –, meddig terjed ki, és honnan ered.

Locke értelmezői között komoly viták dúlnak azon, hogy mit is kell értenünk a tapasztalatra épülő ismeretek fogalmán.² Ha az emberi megismerés az empirián alapszik, akkor feltételeznünk kell, hogy az érzékelési és észlelési folyamatok során valami olyasmire teszünk szert, ami tudásunk minden egyéb formáját megelőzi, s mintegy azok alapjául szolgál. Ehhez persze célszerű cáfolnunk, hogy más utakon

1 Locke 2003, *Értekezés az emberi értelemről* [*An Essay Concerning Human Understanding*]. Osiris, Budapest. A hivatkozásaim rendszere mindenben az új magyar fordítást követi, ezért pl. I/I/1. 31. o. formátumban jelölöm az Első könyv I. fejezetének 1. szakaszát, mely az új kiadás 31. oldalán található.

2 Semmiképp sem azt jelenti, hogy az ismeretek *redukálhatók* a tapasztalatra. (ld. Faragó 2003, 835. o.)

is szert tehetünk ismeretekre, vagyis a velünk született ideákat tagadó hatásos érvek megfogalmazására van szükség. Azt kell tehát állítanunk, hogy az elménkben lévő összes idea szerzett.³ Locke szerint nincs is más forrásuk, csak a külvilág (érzékelés), valamint maga az emberi elme (reflexió).⁴ Bizonyos elméleti műveletek során már meglévő ideáinkból új ideákat alkotunk; a pusztán érzékelés azonban ettől a reflexív tevékenységtől radikálisan különbözik. A világban ténylegesen létező valamely konkrét (materiális) dolog⁵ az elme számára kizárólag mint a dolog ideája van jelen, így az érzékelés és az észlelés során a testek anyagi tulajdonságaiból mentális tapasztalat keletkezik. Ez a folyamat azonban meglehetősen összetett.

Dolgozatomban először az idea locke-i fogalmát szeretném részletesebben elemezni, majd azt kívánom megvizsgálni, hogy Locke szerint léteznek-e, s ha igen, akkor mi módon léteznek egyáltalán a világban olyan dolgok, amelyeket érzékelünk. Ezt követi a tulajdonképpeni érzékelési folyamat tárgyalása, melynek legfontosabb kérdése az, hogy miként lesz az érzékek tárgyból az elmében észlelt idea. A probléma egy részét az okozza, hogy Locke több helyen is – pl. rögtön a *Bevezetésben*⁶ – hangsúlyozza, hogy könyvében nem szeretne sem az elme fizikai vizsgálatával, sem pedig az érzékek és az ideák eredetével foglalkozni. Minthogy e kérdést lehetetlen megkerülnie, a későbbi szakaszokban rendre visszatér ezekhez az előzetesen kirekesztett témákhoz.⁷

2. Locke sajátos idea-fogalma

Locke szóhasználatában idea mindaz, ami az *értelem tárgyát alkotja, és amivel az elme a gondolkodás során foglalkozik*.⁸ Az ideák olyan entitások, amelyeket mindannyian tulajdon elménkben megfigyelünk, és tudatában is vagyunk annak, hogy azok ott vannak.⁹ Létezésüket adottnak kell vennünk; ezen Locke azt érti, hogy mindannyiunk elméjében tudatosul: rendelkezünk ilyen gondolati tárgyakkal; továbbá embertársaink szavai és cselekedetei is erről győznek meg bennünket. Mivel azonban közvetlenül ki-ki csak és kizárólag a saját ideáival kerülhet kapcsolatba, ezért a többiek elméjében lévő ideákról semmiféle biztos tudásunk nem lehet. Locke rendszerében az ideák az *elmében* léteznek, a külső dolgokban nem. Utóbbiaknak legfeljebb olyan képességeik, minőségeik

3 Lásd az *Értekezés* I. könyvének kiterjedt vizsgálódását.

4 II/1/2. 107. o.

5 Szándékosan alkalmaztam leegyszerűsítést. A külvilág valós létezői felől a tulajdonságokat, vagyis ezek ideáit fogadjuk be érzékelés útján, melyek valamiképp hasonlítanak okaikra. A továbbiakban a 'dolog' szót inkább ezekre a minőségekre, mintsem konkrét fizikai tárgyakra használok.

6 I/1/2. 31. o.

7 Leghangsúlyosabban a II. könyv VIII. és IX. fejezetében. A problémáról ld. még: White 1991, 634. o.

8 I/1/8. 36. o.

9 I/1/3. 32. o.

lehetnek, amelyekből az elme ideái származhatnak. A pontatlan beszédmód¹⁰ elkerülése végett lássuk, hogyan értelmezi a különbséget Locke:

Bármit észlel is az elme önnön magában, illetve bármi légyen is az észlelés, gondolkodás, avagy értelem közvetlen tárgya, azt ideának hívom; azt a képességet pedig, melynek révén egy alany valaminő ideát idéz elő elménkben, azon alany minőségének nevezem, amelyben az illető képesség benne rejlik. Ha például egy hógolyóra gondolunk, amely képes bennünk a fehér, a hideg és a kerek ideáját előidézni, akkor a hógolyó ama képességeit, melyek ezen ideákat olyanformán tudják létrehozni bennünk, amint azok a hógolyóban megvannak, minőségeknek nevezem; amennyiben viszont ezek az értelmünkben lévő érzékletek vagy észleletek, ideáknak nevezem őket; *ha pedig időnként úgy emlitem az ideákat, mint amelyek a dolgokban magukban rejlenek, ugyancsak eme minőségekre utalok*, melyek az ideákat kiváltó tárgyakkal vannak.¹¹

Láthatjuk: voltaképpen nem a dolgok, hanem ezek különféle minőségei azok, melyek hatására ideáink létrejönnek.¹²

Valójában a külső tulajdonságokat két részre lehet osztani: egyfelől léteznek *elsődleges* minőségek, amelyek a fizikai testekben valóban benne vannak, azoktól elválaszthatatlanok; ilyenek a kiterjedés, alak, mozgathatóság, tömörség, és szám.¹³ Másfelől vannak *másodlagos* minőségek, „amelyek valójában nem egyebek, mint a dolgokban magukban lakozó képességek; ezek olyan, változatos érzeteket hoznak létre bennünk elsődleges minőségeik [...] révén, mint a színek, hangok, ízek stb.”¹⁴ A legfontosabb különbség az említett két típus között az, hogy az elsődleges minőségek elménkben lévő ideái hasonlítanak az előképeikként szolgáló minőségekhez, míg a másodlagosakéi nem, mivel „ami édes, kék vagy meleg az ideában, az nem több, mint az érzékelhetetlenül kicsiny részek¹⁵ bizonyos térfogata, alakja és mozgása a testekben magukban”.¹⁶ Ezzel tulajdonképpen azt sugallja Locke – amit később ki is mond –, hogy a másodlagos minőségek ideáit is az elsődleges minőségekre vezethetjük vissza. A tárgyakat elsődleges minőségeiktől semmiképp nem

10 Maga Locke is számtalanszor abba a hibába esik, hogy az előzetesen saját maga által körültkéntően definiált fogalmakat később hibásan (túlságosan leegyszerűsítve) használja.

11 II/VII/8. 140-141. o. Kiemelés tőlem – P.Á.A.

12 Ez a *hatás* Locke szerint valóban egyfajta kauzatív reláció, amire a későbbiekben még visszatérünk.

13 II/VIII/9. 141. o. (A *szám*ról csak a 17. szakaszban beszél, ettől függetlenül minden további nélkül a 9. szakasz felsorolásához vehetjük.)

14 II/VIII/10. 141-142. o.

15 E megfogalmazás a Locke korában újnak és haladónak számító ún. korpuszkuláris hipotézis sajátja. Tulajdonképpen az egész *elsődleges–másodlagos* dichotómia ebből az elméletből eredeztethető, amely kimondja, hogy a világban tapasztalt dolgok sokfélesége valójában nem tényleges, minőségi sokféleség, hanem a parányi, önmagukban érzékelhetetlen részecskék mechanikai tulajdonságainak (tömörségének, kiterjedésének, alakjának, számának, mozgásának, stb.) meghatározott viszonyain alapszik. (II/VIII/13. 142-143. o.)

16 II/VIII/15. 143-144. o.

lehet megfosztani, míg a másodlagos minőségek esetében elég, hogyha korlátozzuk az adott érzékszerv működését:

Szüntessük csak meg az ezekre [ti. a másodlagos minőségekre] irányuló érzékelést; tehát a szem ne lásson se fényt, se színt, s a fül se halljon semminő hangot [...]; s ezzel minden szín, szag és hang mint sajátos idea szétfoszlik és megszűnik létezni, mintegy feloldódván okaiban, úgymint a részecskék térfogatában, alakjában, számában és mozgásában.¹⁷

Egy sötétben lévő anyagdarabban legfeljebb a képesség lehet meg arra, hogy világozássá kerülve meghatározott színű legyen, ám az érzékelés pillanatában a szín mint minőség az adott tárgyból hiányzik.¹⁸ A tárgy elsődleges minőségeit – pl. kiterjedését – a korlátozott érzékszerv hiányában esetleg egy másikkal is érzékelhetjük.¹⁹ A másodlagos minőségek azonban olyan szorosan kötődnek az illető érzékszervhez, hogy a szerv defektusa esetén az adott ideák hiányában leszünk, és magunktól nem tudjuk őket semmiképp megalkotni. Kérdés, hogy a másodlagos minőségek fent vázolt elmélete mennyire áll összhangban azzal a premisszával, hogy ezek is a külső tapasztalatból erednek. Ha az adott érzékszerv hiányában nem jutnak el hozzánk – vagy ha el is jutnak, nem hasonlítanak okaikra –, nem következik-e ebből, hogy ezeket az ideákat (részben) szintén az elme alkotja meg?

Az ideák feladata nem más, mint hogy a tőlük minden tekintetben különböző fizikai dolgok jeleiként szolgáljanak. Hétköznapi szóhasználatunkban a 'jel' szóval utalunk azon entitásokra, melyek általában valami olyat reprezentálnak, amik nem ők maguk. Így azok az ideák is, amelyek a dolgok jelei, közvetítenek az elme és azon objektumok között, amikkel az ember kapcsolatba kerül. Dolgozatom szempontjából innenől kezdve irrelevánsnak tekintek minden olyan ideát, amelyet reflexió vagy rekombináció útján állítunk elő, hiszen a vizsgálódás központi kérdése Locke érzékelésre vonatkozó elmélete. Az 'idea' azonban még egy ilyen szűkítés esetén is többértelmű. Egyszerre jelölhet ugyanis különböző érzeteket, képmásokat (pl. egy konkrét tárgy képét, amelynek különböző tulajdonságairól ideáim vannak), az elme és a tárgyak közötti közvetítőket,

17 II/VIII/17. 144. o.

18 II/VIII/19. 146. o.

19 A látás korlátozásának példájánál maradvá: a szemmel – ideiglenesen vagy tartósan – nem érzékelt tárgyak kiterjedéséről a tapintásunk segítségével is fogalmat alkothatunk. (Megfordítva: a tapintásunkkal nem elérhető dolgok kiterjedéséről ép látás esetén szemünk által megbizonyosodhatunk. Legalább is Locke szerint *ugyanarról* lesz észleletünk.) A tömörség mint elsődleges minőség talán kivételt képez: nem nagyon képzelhető el ugyanis, hogy más, a tapintásunktól eltérő érzéki modalitásunk segítségével érzékeljük. Persze az is elég problémásnak tűnik, hogy hogyan lehetnének a tapintásunktól *teljesen* megfosztva. (Hiszen ha történetesen egész életünket bénultan, ágyban fekvé töltjük, akkor is észleljük legalább azt, hogy fejük az ágygal érintkeznek.) Ilyen értelemben a tapintás alapvető érzékszervnek tűnik, melynek léte az emberi – és bizonyos esetekben az állati – létezés egyik elválaszthatatlan jellemzője. (Ld. még Arisztotelész: *De Anima* 414b4.)

illetve magát az érzékelést, mint folyamatot. A zavar feloldására Locke bevezeti az egyszerű ideák és az összetett ideák megkülönböztetését, de le kell szögeznünk, hogy az összetett ideák (pl. egyedi szubsztanciák ideái) is csak az egyszerű ideáink kombinációja révén keletkeznek.²⁰ Elménkbe kerülésük tudatos észhasználatunktól nem független folyamat, melynek az érzékeléshez annyiban van köze, hogy a már korábban érzékelt egyszerű ideák szükségessé hozzák, s mint Locke írja:

[N]émelyek ezen egyszerű ideák közül állandóan együtt járnak; [...] s miután a szavak is alkalmazkodnak a hétköznapi észrevésekhez, és jól használhatók a gyors kifejezés céljára; ezért az ilyenformán egy alanyban egyesített ideákat az elme egyetlen névvel jelöli meg; melyet azután figyelmetlenségből *hajlamosak vagyunk úgy emlegetni és olybá venni, mint egyetlen egyszerű ideát, holott az tulajdonképp sok idea együttese*; mert, mint említettem, nem tudjuk elképzelni, hogy ezen ideák miként létezhetnek önmagukban; minek folytán hozzászoktatjuk magunkat ahhoz, hogy valamiféle szubsztátumot tételezzünk föl, amely hordozza őket, s amelyből erednek; és ezt szubsztanciának nevezzük.²¹

Az egyedi szubsztanciák – amiken Locke mindenekelőtt testeket, vagyis a rendszereken együtt járó minőségek együtteseit érti – első megközelítésben talán minden érzékelélmélet számára fontosnak látszanak. Hiszen ha látunk pl. egy lovat, akkor nem gondolunk arra, hogy azok a tulajdonságok, amelyeket érzékelünk, valójában csak természetes összekapcsolódásuk folytán idézik elő bennünk a ló konstruált ideáját. Pedig így van. Ha azonban egy adott összetett idea nem más, mint *egyszerű ideák pusztja összege*, akkor az összetett idea érzékelésének (és észlelésének) *mikéntje* tulajdonképpen nem különbözik az egyszerű ideák befogadásától. Ebből kifolyólag hasznos lehet, ha a fogalmi rekonstrukció céljából a következő (írásom további részében evidensnek tekintett) megszorítást tesszük: az érzékelés kutatásához elegendő az elsődleges és másodlagos tulajdonságokról való egyszerű ideák létrejöttének vizsgálata. Ha elfogadjuk azt, hogy ezek a külvilág testeiből erednek, érdemes kritikai vizsgálat alá vetnünk ez utóbbiak létezését.

3. Matriális entitások – valóban léteznek?

A dolgok (pontosabban minőségeik) létezéséről nem szerezhetünk más módon ismereteket, mint érzékelés, illetve észlelés segítségével, vagyis egy olyan folyamat révén, melynek eredményeképpen épp a megfelelő ideák jönnek létre elménkben. Hogyan következik, vagy következik-e egyáltalán ebből az, hogy az adott külső dolog a valóságban is létezik?

20 II/XII/2. 174. o.

21 II/XXIII/1. 322. o. Kiemelés tőlem – P.Á.A.

Locke válasza paradox módon a következő: a bizonyítás alapja semmi egyéb, mint az észlelt ideáink; tehát maga a tény, hogy az adott ideákat valóságosan észleljük, tudatja velünk, hogy léteznek olyan ősokok, melyek előidézük őket bennünk, bár nem tudjuk, mi módon.²² Ez az érvelés látszólag körben forgó, de valójában nem az, mivel nem az ideák *okozzák* a külső dolgok létét, hanem az előbbiekből egyszerűen *következtethetünk* az utóbiakra. Hiszen – ha az innátizmust elvetjük – másképpen miként lennének elménkben ideák?²³ Ezek szerint, ha módszeresen akarjuk végigjárni a problémát, az alábbi gondolatmenetet kell követnünk: (1) Mindig, amikor a megfelelő ideát észleljük, bizonyosak lehetünk benne, hogy annak forrása a külvilág valamely minősége, amelyet csak meghatározott érzékszervünkön át fogadhatunk be. (2) Ezért az adott minőség valóságosan létezik. (3) Hiszen ha nem létezne valóságosan, akkor nem idézhetné elő ideáját. (4) Van azonban más mód is, aminek révén ideákhoz juthatunk, pl. emlékezés útján is felidézhetjük őket, ezért meg kell vizsgálni, hogyan vonható határ a valóságos észlelés és az emlékezés között. Locke szerint ugyan kedvünkre magunk elé idézhetjük és félre is tehetjük a korábbi észleléseinkből származó ideákat, de a *valóságos* észlelés során (amennyiben az adott érzékszerv működik) nem tudjuk kizárni őket, ráadásul hatásuk ekkor sokkal intenzívebb az emlékezetből való felidézéssel összehasonlítva.²⁴

Vegyük észre, hogy a gondolatmenet így nem tartalmaz semmiféle eligazítást arra nézve, hogy mi történik akkor, amikor az adott dolgot épp nem érzékeljük. Tulajdonképpen nincsen elégséges indokunk azt állítani, hogy ilyenkor is létezik, ámde *gyakorlati szempontok* alapján *nem hasznos kételkednünk* benne, mint ahogy eleve a külső dolgok létezésében sem. Azért nem, mert ha megvonjuk a bizalmat érzékeinktől és megkérdőjelezzük a dolgok létezését, azzal nem jutunk kellő mértékű bizonyossághoz az életvezetés terén. Ezzel szemben: „az in rerum natura létező dolgok felőli bizonyosság nem csupán oly nagy, amekkorát emberi alkatunk csak elérhet, hanem egyszersmind akkora is, amekkorát állapotunk szükségessé tesz. Elvégre képességeink [...] csak az életben való használat céljaira valók; ezért már akkor is elég jól szolgálják érdekeinket, ha bizonyos tudomáshoz juttatnak bennünket ama dolgok felől, melyek kapóra jönnek vagy éppen kényelmetlenek számunkra.”²⁵

A szkepticizmus elleni (nem teljesen meggyőző) locke-i érvelés tehát a következő: ha valaki nem hiszi el, hogy valóságosan létezik az a tűz, melynek színét, melegét, szagát stb. elméjével érzékeli; akkor ne habozzon a lángba tartani a kezét, mellyel majd megbizonyosodik arról, hogy az átélt fájdalom nagyon is valóságos.²⁶ Elméletileg persze

22 IV/XI/1-2. 714-715. o.

23 Továbbra is csak az elsődleges és a másodlagos tulajdonságok ideáiról van szó, amelyeket mi magunk nem hozhatunk létre, de rekombináció útján származtathatunk új ideákat belőlük. (II/II/2. 124-125. o.)

24 IV/XI/4-6. 716-717. o.

25 IV/XI/8. 719. o.

26 IV/XI/8. 720. o.

ezzel korántsem oldja meg, legfeljebb megkerüli a problémát. Valahová azonban le kell horgonyoznunk tudásunkat, kell lennie egy olyan alapnak, melyre az egész ismeretelméleti rendszert felépíthetjük. Ha elfogadjuk, hogy léteznek elmefüggetlen dolgok, s nem foglalkozunk tovább azzal, hogy bizonyítsuk létezésüket, ehelyett adottnak vesszük őket, minthogy minden, amit a külvilágról tudni látszunk, alátámasztja ezt a nézetet (és így a *gyakorlati élet* felől nézve bizonyosságuk a lehető legnagyobb), akkor sikeresen kísérlelhetjük meg elménk összes ideájának visszavezetését a külső dolgok minőségeiből vett egyszerű ideáinkra, és ezek reflexió segítségével való újrakombinálására.

4. Az érzékelés folyamata

Az itt tárgyalt fogalmi keretben a következőket kell leszögeznünk: az érzékelés és az észlelés során Locke szerint mindig valóságos minőségek valós idejű (jelen idejű) elméleti reprezentációja áll elő. Az ebből származó ismeret igaz, ahogy a létrejött egyszerű ideáink is valóságosak, amennyiben ténylegesen észleljük őket, és megfelelnek ösképeiknek; azaz van természeti alapjuk.²⁷ Az elménkben lévő ideák segítségével különböztetjük meg azokat a minőségeket, melyek a dolgokban valóságosan vagy képességként benne vannak. Az érzékelési folyamat lokalizálható, lejátszódásához meghatározott objektív és szubjektív feltételek megléte szükséges. Mindezek, és a külvilág megismerésének kizárólag az ideák közvetítésére alapozott elmélet-rendszere miatt Locke filozófiáját a reprezentációs elméletek képviselőjének szokás tekinteni.²⁸ E nézetrendszer alapján az észlelésnek két összetevője van. (1) Amiket közvetlenül tapasztalunk, vagyis észlelünk, azok a dolgokra vonatkozó mentális entitások. (2) A mentális tárgyak közvetítésével férünk hozzá a külvilág objektumaihoz, melyeket érzékszerveink érzékelnek. Ezek szerint az előbbieket észlelése közvetlen, míg az utóbbiaké közvetett. De mi a kapcsolat a két folyamat között? Hogyan juthatunk el a mentális észlelés bizonyosságától a külvilág bizonyosságához? Elegendő-e, ha Locke-hoz hasonlóan a „történeti módszer” alapján érvelünk, és a mentális tárgyak keletkezését a külvilág felől magyarázó elméletet alkotunk, de nem oldjuk meg azt a problémát, mely a fordított irányú (az ideáktól a külvilág felé irányuló) következtetés megalapozatlanságában rejlik? Ha elfogadjuk azt, hogy a gyakorlati életvezetés szempontjából a probléma szinte magától oldódik meg, akkor a

27 Azonban nem mind és nem pusztán a létezők képei vagy ábrázolásai, a „természetes alap” csak a létrehozásuk hatóókat jelenti.

28 Egyesek ezt megkérdőjelezzik, és erőteljesen bírálják mindazokat, akik Locke idea-tanát az észlelés reprezentációs elméletének tartják. Érveik nagyban támaszkodnak arra a locke-i passzusra, amely szerint az egyszerű ideák nem képzeletünk szüleményei, hanem a dolgok rendszeres, és főképp *természetes* produktumai. Az ideák és a dolgok közötti megfelelés tehát valóságos (IV/IV.4. 637. o.) (Bővebben ld. Forrai 2005, 81. o. és Rogers 2004, 250. o.)

szeptikus ellenérveket elméletileg ugyan nem küszöböljük ki, ám sikeresen építhetünk légváráktól mentes filozófiai rendszert, mely épp arra jó, hogy segítségével eligazodjunk a világban. (Locke pedig – a *Bevezetés*ben és más helyeken tett állításai szerint – nem szándékozik mást tenni.)

Érdeemes tisztáznunk, hogy tulajdonképpen mit is értünk érzékelésre vonatkozó elméleten. Elsősorban azt a folyamatot vizsgáljuk, ami az érzékszervi észlelést (*perception*)²⁹ teszi lehetővé, s melynek előfeltétele az érzékelés (*sensation*). A fogalom pár két tagja világosan különbözik: az érzékelés³⁰ az érzékszervekben megy végbe, és azt, amit érzékelünk, érzékszerveink szállítják elménkbe. Itt játszódik le azután az ideák észlése. Amennyiben az ideákat teljes mértékben mentális tárgyakként tekintjük, feltételezzük, hogy az elmén kívül nem léteznek, így a külvilágból számunkra érzékelhető dolgok közül csak elsődleges minőségek és képességek (a testek által közvetlenül), illetve másodlagos minőségek (az érzékszervek közreműködésével) relevánsak. Valószínűleg csak a pontatlan beszédmód számlájára írható az, ha Locke helyenként az érzékek által az elmébe szállított észleletekről, illetve ideákról beszél. Például itt: „nincsenek ideák az elmében azt megelőzőleg, hogy az érzékek beszállítottak volna oda akár csak egyet is, ezért felfogásom szerint az ideák az értelemben egyidősek az érzékeléssel”.³¹ Az észlelés valójában az érzékszervek elmére gyakorolt valamilyen hatásának eredménye, mely hatás az érzékszervekben magukban is kívülről eredeztetett. „Észlelés csak akkor van, ha az elmét [hatás] éri. [...] Annyi bizonyos ugyanis, hogy bárminő változás játszódik le a test[ünk]ben, nincsen észlelés, ha [az a változás] nem éri el az elmét; illetőleg bármely [hatás] érkezik is a külső részekre, ha odabent nem veszik észre azt.”³²

A már fentebb³³ vázolt korpuszskuláris elmélet – nagy vonalakban – azt állítja, hogy a testekben a bennük található részecskék révén megvan a *képesség* arra, hogy ideákat okozzanak elménkben. Itt valószínűleg nem arra kell gondolnunk, hogy egy anyagi entitás tevőleges ágensként vesz részt a folyamat elindításában, sokkal inkább arra, hogy egy ilyen világkép alapján a dolgok működése teszi lehetővé, hogy fizikai jellemzők mechanikusan továbbadódjanak. Arról, hogy a testek miként hoznak létre bennünk

29 A kifejezés többértelmű, s ennek megfelelően Locke észlelés alatt nem kizárólag az érzékszervi észlelést ért, hanem a felfogás minden egyéb fajtáját. Észlelhetjük pl. két ideánk hasonlóságát vagy különbözőségét az elmén belüli, tisztán intellektuális szinten is. „észlelés, azaz gondolkodás”, írja Locke (II/VI/2 133. o.), egy másik megfogalmazásában pedig: az észlelés tulajdonképpen nem különbözik az ideák birtoklásától. (II/1/9. 111. o.)

30 „[V]alamilyen idea valóságos belépése az értelemben az érzékek kapuján át.” (II/XIX/1. 245. o.)

31 II/1/23. 122. o. Az idézett passzus (és az előző lábjegyzet-béli locke-i megfogalmazás) azért pontatlan, mert azt sugallja, hogy az ideák már az észlelés előtt is mint ideák léteznek, holott erről nem lehet tudomásunk. Az 'ideá' szót fenn kellene tartani a közvetlenül észlelt tapasztalat számára.

32 II/IX/2-3. 151. o. Módosítások tőlem – P.Á.A. (A magyar fordításban szereplő, némileg eltérő konnotációval terhelt 'benyomás' szót lecseréltem a kevésbé félrevezető 'hatás' kifejezésre. Az eredeti szövegben 'impression' szerepel.)

33 A 15. lábjegyzetben.

ideákat, Locke megállapítja, hogy „ez nyilvánvalóan nem másként történik, mint impulzussal, hiszen a testek tevékenységének ez az egyetlen elképzelhető módja.”³⁴

Ha tehát a külső testek nem egyesülnek elménkkel, midőn ideákat idéznek elő benne, s mi mégis észleljük az eredeti minőségeket azon testekben, melyek külön-külön érzékeink elé kerülnek, akkor nyilvánvaló, hogy idegeink vagy létszellemeink bizonyos testrészeink révén valaminő mozgást továbbítanak belőlük az agyba [...], *hogy ezáltal ott az elmében létrejöjjenek ama sajátos ideák, melyeket a testekről szerzünk.* S miután az észrevehető nagyságú testek kiterjedése, alakja, száma és mozgása meghatározott távolságból a látás által észlelhető, kétségtelen, hogy bizonyos, külön-külön észlelhetetlen testek érkeznek belőlük a szembe, melyen keresztül az agyba juttatnak valaminő mozgást, és ez idézi elő azokat az ideákat, melyeket birtokolunk róluk.³⁵

E magyarázat alapja egyfelől a külvilág fizikai hatása. Locke itt arról beszél, hogy a testek (pontosabban az elődleges minőségek) ideájukat impulzussal, tehát mechanikai behatás révén hozzák létre, mely az idegeinken keresztül agyunkba továbbított mozgást jelent. Az általa használt ’mozgás’ kifejezés, az impulzus-átadás koncepciójába csak akkor illik bele, hogyha nem a részecskék („külön-külön észlelhetetlen testek”) mozgását értjük alatta, hanem az általuk továbbított hatás továbbterjedésére gondolunk. Pontatlan tehát arról beszélni, hogy impulzusátadás történik, ha *később* elemi közvetítő részek mozgásával magyarázzuk a terjedést.³⁶ Locke feltűnően hezitál, hogy végül melyik elmélet mellett köteleződjön el. A „mozgó részecskék” elmélete vonzónak tűnhet, ha a szaglásra és az ízlésre gondolunk, melynek során az érzékelt tárgyról konkrét anyagdarabkákká kerülnek az érzékszervre. Ám az idézett passzusban ilyesmiről nem tesz említést; sőt, a látást mint érzéket külön ki is emeli, jóllehet ebben az esetben tapasztaljuk a legkevésbé, hogy a tárgyakból származó részek hoznák létre ideáinkat. A megfogalmazás ráadásul hibás érvelést is tartalmaz: a látható testek elsődleges minőségeit észleljük, *ezért kétségtelen* (?), hogy részecskék érkeznek belőlük a szembe. Mindenesetre – legalábbis éppen a látás esetében – meggyőzőbb, ha részecskék mozgása helyett impulzus-átadáson alapuló érzékelést feltételezünk. Ezt támasztja alá a következő megállapítás, mely szerint fizikai hatásra vezethető vissza az is, ahogyan a külső dolgok hatnak érzékszerveinkre olyankor, amikor egy tulajdonság megfosztottságával, privációval rendelkeznek. Ebben az esetben Locke az

34 II/VIII/11. 142. o.

35 II/VIII/12. 142. o. Kiemelések az eredetiben.

36 Más helyütt sikeresen elkülöníti a kétféle hipotézist: „föl nem foghatom [...] miként gyakorolhatnak külső testek egyáltalán bárminő hatást érzékeinkre, ha nem maguk az érzékelhető testek közvetlen érintése által, amint az ízlésben s a tapintásban, *vagy pedig* bizonyos ezekről érkező, érzékelhetetlen részecskék impulzusa révén, miként a látásban, a hallásban s a szaglásban: mely részek különböző impulzusa folytán [...] változatos érzékletek keletkeznek bennünk.” (IV/II/11. 606-607. o. Kiemelés tőlem – P.Á.A.)

életszellemekre³⁷ gyakorolt korábbi hatás (mozgás) megszűnésével létrejött új érzékletet teszi meg az idea forrásául, noha nyilvánvaló, hogy ilyenkor az érzékelt „semmi” nem bocsát ki részecskéket magából, legfeljebb a közte és az érzékszerv között elhelyezkedő korpuszkulumok közvetítése révén érzékeljük. Locke-i megfogalmazásban tehát:

Ha jelen vállalkozásom célja az észlelés természeti okainak, illetőleg módjának vizsgálata volna, arra a kérdésre, hogy a *megfosztottság mi módon képes* legalábbis némely esetben *pozitív ideát létrehozni*, azt hoznám föl magyarázatul, hogy miután minden érzékletet csakis életszellemeink különböző fókú, illetve módozatú mozgásai idéznek elő bennünk, midőn külső tárgyak más és más módon mozgásba hozzák őket, ezért bármely korábbi mozgás megszűnése ugyanolyan szükségszerűen hoz létre új érzékletet, mint az illető mozgás változása vagy éppen erősödése; s ekként egy új ideához jutunk, amely kizárólag az érintett szerv életszellemeinek megváltozott mozgásától függ.³⁸

A folyamat alapja másfelől az elme *passzív*, befogadó volta, melynek következtében az érzékek tárgyai mintegy ráérőltetik magukat az érzékszervekre, s általuk az elmére. Az elme kénytelen befogadni a kívülről jött hatásokat, s nem kerülheti el az így létrejött ideák észlelését.³⁹ „Fény és szín mindenütt elibénk tolikodik, ha szemünk nyitva áll”⁴⁰ – írja. Továbbá: „befogadom a fény, a kerekesség és a hő ideáját, ennek során azonban nem aktív vagyok, hanem csupán passzív, és ha szemem, illetve testem ilyen és ilyen helyzetben áll, akkor egyszerűen kénytelen vagyok befogadni ezen ideákat.”⁴¹

Egy, a másodlagos minőségek érzékeléséből vett folyamat plasztikus leírása jól szemlélteti az eddigieket. Úgy tapasztaljuk, hogy ha két különböző hőmérsékletű kezünket ugyanabba a vízbe mártjuk, két kezünk eltérő hőmérsékletűnek érzi azt. Az ezt megjelenítő, egymástól különböző ideák nem *eredhetnek* a víz hőmérsékletéből, hiszen az változatlan. Miképp lehetséges mégis az érzékelés ilyen formája? Locke szerint a hőmérséklet nem más, mint az apró részecskék különböző sebességgel végbe menő mozgása, mely lejátszódik mind bennünk (életszellemeinkben), mind pedig a fizikai dolgokban. Az érzékelés során a víz részecskéinek sebessége felerősíti vagy legyengíti a két kezünk életszellemeiben található részecskék sebességét. Ez a magyarázata az eltérő észleleteknek.⁴²

37 A homályos, félig anyagi és félig mentális természetű „életszellemelek” feltételezése azt a problémát hivatott volna megoldani, hogy miképpen valósul meg a materiális természetű atomok és az elme ideái közötti kapcsolat.

38 II/VIII/4. 139. o. Kiemelések az eredetiben.

39 II/I/25. 123. o.

40 II/I/6. 109. o.

41 II/XXI/72. 311-312. o. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogy az „empirista” Locke ezzel változatlan formában átveszi a „racionalista” Descartes érvelését az észlelés passzivitásáról. (Ld. Descartes 1994. *Elmélkedések*, 93. o.)

42 II/VIII/21. 147. o.

Ha azt állítjuk, hogy az érzékelés során az elménk passzív; valamint, hogy a külső tárgyak érzékszerveinkben érzéketeket, elménkben pedig észleleteket *okoznak*,⁴³ ezzel azt is állítjuk – legalábbis elméletileg –, hogy az észlelés minden olyan esetben létrejön, amikor érzékelhető dolog van jelen, érzékszerveink pedig működnek. Ez azonban tapasztalataink szerint nincs mindig így. Valójában ez az ellentmondás is feloldható az érzékelési és az észlelési folyamatok pontos, világos megkülönböztetésével: ha az adott érzékszervet elegendő hatás éri, akkor a hozzá tartozó érzéklet ugyan létrejön, ám megfelelő figyelem hiányában mégsem történik észlelés, tehát az ideák keletkezése az érzékszertől az elme felé vezető úton elakad.⁴⁴ (Ha az ideák az érzékszervben keletkeznének, akkor pl. sötétben is látnánk fényt, ezért szükségszerű, hogy létrejöttek valahol a kettő közötti úton történjék, hiszen elménkben már a kész ideákat észleljük.) Az idea létrejöttéhez tehát valamiképp mégis kell az elme egyfajta aktív közreműködése: a *figyelem*. Jóllehet ideákat nem gyűjthetünk be a testek minőségeiről akarattalosan, illetve nem zárhatjuk ki őket, ha már létrejöttek, továbbá „mindenütt elibénk tolakodnak”; a túl gyenge⁴⁵ érzéketekről azonban figyelem hiányában hajlamosak vagyunk nem venni tudomást. Mindezek alapján a következő megkülönböztetést tehetjük: az *érezkelés* észleléstől függetlenül is megvalósulhat; az *észlelés* ezzel szemben az érezkelés és a figyelem együttjárásával áll elő.

Egy fontos problémáról mindeztáig nem ejtettünk szót. Az előbbieken arról beszéltünk, hogy a külvilág teste *okozzák* az érezkelést, s a hatás továbbterjedve elmebeli észleletté válik. De hogyan lesz alapvetően anyagi természetű dolgokból (részecskék – impulzus – idegpályák – életszellemelek stb.) mentális entitás, vagyis idea? Ugyan Locke bevezeti az életszellemelek mint közvetítők fogalmát, mindazonáltal számomra úgy tűnik, hogy ez a kérdés alapvetően mindvégig megválaszolatlan marad.

5. Exkurzus: Locke elméletének *lehetséges* hozadékai

Az elmondottak alapján tehát úgy tűnik, három feltétel teljesülésével az észlelési folyamat automatikusan végbemegy. (1) Megfelelő objektum van jelen. (2) Rendelkezünk a megfelelő érzékszervvel, és az működőképes. (3) Az érzékelt testre figyelem irányul. Az első kettő elmaradása esetén természetsszerűleg érezkelés sem játszódhat le, a harmadik hiányában azonban – mint láttuk – az érzékszervekhez eljut az információ,

43 E két dolog tulajdonképpen egymásból következik. Ha az emberi elme nem képes egyszerű ideákat *önmagától* alkotni, pusztán ezeket „szenvető alanyként” kívülről befogadni, akkor az ilyen ideák létrejöttének szükségképpen külső oka kell, hogy legyen, mégpedig olyasvalamik formájában, amelyek „természetes úton hatnak az elmére, és kiváltják benne azon észleleteket, amelyek létrehozására alkotónk bölcsessége és akarata rendelte és alkalmassá tette is őket.” (IV/IV/4. 637. o.)

44 II/IX/4. 151. o.

45 Gyenge vagy esetleg hozzászokásunk folytán gyengének tapasztalt érzéketekről van szó.

tehát nincs okunk kételkedni az érzékelési folyamat megvalósulásában akkor sem, ha az adott érzékeléshez tartozó észlelést nem tapasztaljuk meg. Ebből következik, hogy ébrenlétünk során valószínűleg szüntelenül érzékeljük a bennünket körülvevő világ számos jellemzőjét, ezen érzékeléseknek azonban csak egy bizonyos hányada transzformálódik konkrét észleléssé, s valószínűleg még kevesebb részük tudatosul. Ha például valaminek az észlelésére csak utólag, esetleg órákkal később döbbenünk rá, de attól kezdve világosan vissza tudunk emlékezni arra, hogy az adott dolgot igenis észleltük, akkor azt mondhatjuk, hogy az első szakaszban észlelésünk még nem tudatosult, ám mindenképpen létrejött.⁴⁶ Ha nem így lenne, akkor később sem tudnánk felidézni azt, hiszen az érzékszervek nem rendelkeznek emlékezettel.

Figyelmünk aktív közreműködése és az ideák passzív befogadása látszólag kibékíthetetlen ellentétet vezet minket: ha egyszer az ideák mintegy „ránk erőltetik” magukat, akkor hogy lehet, hogy nem mindegyik érzékletből lesz konkrét észlelet? Nem az lenne-e az impulzus-átadáson alapuló folyamat lényege, hogy ha a hatás egyszer már létrejött, onnantól kezdve automatikusan végbemegy, amíg *mindenképpen* eléri az adott észlelet tudatosulásának végpontját: az elméleti reprezentációt? A megoldáshoz a magam részéről (kiegészítve Locke elméletét) úgy vélem, hogy e fenti, a mechanikai filozófián alapuló hipotézisbe beilleszthetjük a *közeg* fogalmát is. A hatás-átadások hosszú útja során az impulzusok, vagy pillanatnyi adatcsomagok nem teleportálással jutnak el az elméig, hanem különféle közegeken kell áthatolniuk. Gondoljunk egyrészt arra a közegekre, amely a tárgy és az érzékszervünk között helyezkedik el, s amelyről már Arisztotelész is megállapította,⁴⁷ hogy minden érzékelésünk rajta keresztül történik. Ezután természetesen közegnek számít maga az érzékszerv, amely szintén képes arra, hogy az adott hatást legyengítse.⁴⁸ Végül közegként foghatjuk fel testünk és elménk azon részeit, melyeken keresztül az adott érzet észleletté válik. A mechanikában az impulzusok terjedésének minden közeg esetén meghatározott jellemzői vannak, s jóllehet a közeg szempontjából ezen hatások átadása passzív, a közeg általános állapota befolyásolhatja az áramlás sebességét, erősségét. Mindezek miatt úgy vélem, helyesen járunk el akkor, hogyha a *figyelem aktivizálásának* vonatkozásában a befogadói közeg (elménknek az észlelet előtti része) megváltoztatásáról beszélünk: a változás olyan irányba történik, hogy segítségével az adott érzékszervtől eredő impulzusok *könnyebben* érkeznek el az észlelet realizálódása felé. Ebből természetesen az is következik,

46 Leibniz eltérő véleményen van, szerinte az ilyen észlelések is tudatosulnak: „Minden benyomásnak van hatása, ám nem mindig észrevehető valamennyi hatás. [...] Minden nem megfontolt cselekedetünk kicsiny észleletek összehatásának eredője, s még szokásaink és szenvedélyeink is [...] ezekből származnak: mert e szokások apránként születnek meg, s következőképp a kicsiny észleletek nélkül sohasem jutnának el ezekhez az észrevehető diszpozíciókig. [...] Úgy vélem, mindig pontos megfelelés áll fenn test és lélek közt”. (Leibniz 2005, *Újabb Értekezések* II/15. 85. o.)

47 *De Anima* 423b7. A tapintás esetében is érvényes ez a tétel, azzal a módosítással, hogy olyankor a dolgot a közeggel „együtt” érzékeljük, valahogy úgy, mint amikor egy bottal tapogatunk.

48 Hiszen sérülése esetén az adott érzet minősége is sérül.

hogy különféle érzékszerveink felől nem érkezhetsz egyazon belső közegen keresztül az információ, hiszen akkor a kizárólag egyetlen érzékszervünkre való koncentráció esetén is erősítenék az egyéb érzékszerv által érzékelt minőség(ek) ideájának észlelését.

Az előző bekezdésben talán első látásra furcsán használtam egy, az impulzusok szinonimájaként szereplő kifejezést, nevezetesen „adatcsomagokról” beszéltem. E szóhasználatot azt kívánom jelölni, hogy magáról az érzékelési folyamatról, tehát külső dolgok konkrét, jelen idejű érzékeléséről és észleléséről lehetséges úgy gondolkodnunk (legalábbis Locke nyomán), mint olyan folyamatok összegéről, melyek a legkisebb időpillanatok mindegyikében egymástól függetlenül végbemennek. Nem arról van tehát szó, hogy érzékszerveink az egyik pillanatban érzékelik az adott külső dolgot, majd ez az érzet olyan észleletté transzformálódik, amely elménkben a dolog képét a *továbbiakban egyedülként* reprezentálja. Egy ilyen idea a következő momentumban legfeljebb emlékezetté válhat, de semmiképpen nem maradhat az adott dolog jelen idejű érzékeléséből származó észlelet. Ez utóbbi szerepet mindig a következőkben érzékelt impulzus-mennyiség alapján előálló észleletek veszik át. A bennünket körülvevő külvilág pillanatról-pillanatra folyamatosan változik, a tárgyak például elmozdulhatnak, de elég az is, ha mi magunk mozdulunk el hozzájuk képest. A világ felől hozzánk érkező információ szükségképpen módosul, így még egyetlen kitüntetett tárgy és egyetlen kitüntetett érzékszerv esetén sem mondhatjuk azt, hogy a korábban (akár szinte az imént) észlelt hatások megegyeznek a mostanival. Ezek az érvek talán elegendőek ahhoz, hogy kijelentsük: a Locke rendszerében központi helyet elfoglaló 'idea' fogalma (bármilyen egyéb is használja) egy *kitüntetett* értelemben, nevezetesen amikor a dolgot tárgyalt, érzékelésből származó észleleteinkre vonatkoztatjuk, mindenképp pillanatnyi jellegű.⁴⁹

Mint tudjuk, a korpuszkuláris elmélet alapegységei a részecskék, melyek tovább már nem oszthatók, de méretük meglehetősen parányi. A fent vázolt impulzusterjedési mechanizmus szintén ilyen részecskék létét feltételezi. Ezek a részecskék vagy teljesen kitöltik a teret (pl. Descartes elméletében), s így az impulzus rajtuk keresztül, mint láncon továbbterjed; vagy pedig nem. Ebben az esetben maguk a részecskék azok, melyek vákuumban mozognak, s amelyek a különféle impulzusokat szállítják.⁵⁰ E helyütt egyelőre megkíséreltem a két elméletet egyesíteni, mivel az impulzus átadását fel lehet fogni oly módon, mint csomagok eljutását A-ból B-be, s ebből a szempontból jelenleg nem releváns, hogy ezek a csomagok részecskékről terjednek-e át más részecskékre, avagy maguk a részecskék szállítják őket. A lényeg az, hogy a vizsgált „hatás” legalább egy részecskének az érzékszervhez (másik részecskéhez) való „ütközését” jelenti (amennyiben van vákuum és a részecskék ebben mozognak), illetve a részecskék impulzusának átadását (amennyiben nincs vákuum);

⁴⁹ Tehát egy bizonyos időpontban érvényes. (Az innentől következő részek ezt az állítást árnyalják.)

⁵⁰ A probléma a fény terjedésére vonatkozó korabeli elméletek („mozgó test” kontra „terjedő hatás” hipotézis) vitájában is tetten érhető. A kérdést az *Értekezés* elkezdésének idején még nem tisztázták. (Ld. White 1991, 636-639. o.)

mely hatás egy bizonyos időpontban (egy adott pillanatban) játszódik le. Mindennapi nyelvhasználatunk csalóka, mivel olyankor, amikor „pillanatról” beszélünk, ezen általában egy meg nem határozott kiterjedésű, feltétlenül rövid, de elméletileg bármeddig tovább osztható időszegmentumot értünk. Jelen fogalmi keretben talán célszerűbb azt állítanunk, hogy az időpillanat pontszerű, összhangban a világ változásával. Hiszen a tárgyak megváltozása nem mehet végbe másképp, mint véges méretű részecskék „elmozdulása” révén; továbbá az erről való észleletünk is véges méretű részecskék hatásának függvénye, mely hatás egy olyan időpontban ér minket, amely az adott részecske oszthatatlansága következtében tovább nem osztható.⁵¹ „Időpillanatként” tehát kizárólag egy „részecskeütközés” vagy impulzus-átadás időpontját értettük, ami független attól, hogy az impulzusok a közegben hogyan terjednek; másrészt egy adott impulzus terjedése is csak ugyanilyen időpillanatokban történő átadásokon keresztül valósulhat meg, tehát végső soron az érzékelés és az észlelés között eltelt idő ilyen pillanatok (időpontok) összege. Az egyik részecskéről a másikra történő impulzusátadás, illetve „ütközés” eseményének időbeli felosztásáról pedig nem tudunk értelmesen beszélni, hiszen ha a részecskék egyszer összeérnek, akkor nem maradhatnak szétválva, ha pedig még mindig külön állnak, akkor nem ütköztek.⁵² Mindezekből kifolyólag azt állíthatjuk, hogy az ideákról való észleleteink az időben pontszerűek, ezen pontszerű észleletek összeadásából támad az az illúziónk, hogy egy létrejött valóságos (tehát nem emlékezeti) ideánk észlelése folyamatos.

Fenti fejtegetéseim – a fejezet címével összhangban – nem Locke érzékelés-elméletének *értelmezésére*, még csak nem is a filozófus rejtett intencióinak feltárására szolgálnak. (Ebben az esetben ugyanis eljárásom meglehetősen spekulatív lenne.) Arra vállalkoztam, hogy megmutassam, miként tágítható tovább a Locke által felvázolt konceptuális séma, vagyis hogy mit lehetne Locke rendszeréből kiindulva értelmesen állítani pl. az ideák időbeliségéről. Tisztában vagyok vele, hogy az idő itt használt fogalmát a vizsgált korszakba visszavetíteni anakronizmus, így Locke-on (kortársaival együtt) nem is „kérhető számon”, hogy nem foglalkozik ilyesmivel. Mindenesetre fontosnak tartom demonstrálni, hogy a locke-i alapokban sokkal több rejlik, mint amit első ránézésre gondolunk róluk.

6. Konklúzió

Vajon miért tűnik úgy számunkra, hogy Locke minden esetben visszakoezni próbál, amikor nagy nehezen mégis belefog érzékelés-elméletének fejtegetésébe? Miért nem dolgoz ki koherens hipotézist, és miért nem építi be ezt a mű megfelelő helyére, a velünk szüle-

51 Természetesen mindez pusztán a célszerűséget szolgálja, azt nem állítom, hogy maga az idő ne lenne a végtelenségig osztható.

52 Az impulzus pedig, ha egyszer átadódott, nem maradhat a kiindulási helyén.

tett ideák cáfolatát tartalmazó részek mögé? Az egyik oka ehhez nyilván az, amit fentebb már hangsúlyoztam: az elmélet részletes kidolgozása még feltűnőbbé tenné a materiális okokból kiinduló, ám mentális természetű ideákat eredményező folyamat nehézségeit. A másik ok pedig az, hogy ehhez pontosan tisztázni kellett volna, hogy a vonatkozó rivális fizikai elméletek közül melyiknek van létjogosultsága. Mindez ekkor még nem dőlt el teljesen: pl. a fény esetében a kortársak továbbra is vitatkoztak azon, hogy testek mozgása vagy hatások terjedése révén kellene-e a jelenséget magyarázni. Locke elszótan felbukkanó megjegyzései arra engednek következtetni, hogy ő maga inkább az impulzusátadás magyarázó erejében hitt. Mire azonban publikálás előtt átdolgozhatta volna rendszerét, a korban kialakuló friss tudományosság a fény részecske-természete mellett tört lándzsát, így valószínűleg nem akarta tovább feszegetni a kérdést.⁵³

Mégis, figyelemre méltó az a tény, hogy a fent vázolt koncepció, ha nem is összefüggő rendszeralkotó elemként, de – a nehézségek ellenére – *jelen van* Locke szövegében. Mindenképpen előrelépést jelent, hogy a fizikai objektumok és az ideák közötti viszonyt nem úgy próbálta meg elmaszatalni, hogy egészen egyszerűen jelölt dolog és jel *relációjának*, öskép és kép viszonyának fogta volna fel. Megtehetette volna azt is, hogy megelégszik a Descartes által ismertté tett viaszlenyomat-felfogás némileg módosított változatával, melyet szintén használ. (A hasonlat Locke-nál azt a célt szolgálja, hogy homályos ideáink okát az érzékszervek eltompultságával magyarázza.)

Ha a szervek vagy észlelőtehetségek a hidegtől megmerevedett viaszhoz hasonlóan nem veszik fel a pecsét lenyomatát ama benyomás hatására, mely pedig általában létre szokta hozni azt; vagy ha nem őrzik meg azt kellőképpen, amint a túlságosan lágy állagú viasz sem, midőn pedig a lenyomat a megfelelő módon pecsételtetett be; vagy pedig (főltéve, hogy a viasz épp jó állagú) ha a pecsétnyomót nem nyomták rá eléggé erősen ahhoz, hogy világos lenyomatot hagyjon maga után; akkor a pecsétnyomó lenyomata ezen esetek mindegyikében homályos lesz.⁵⁴

Ennél azonban tovább lépett, s amellet, hogy az első, összevisszaságában is szisztematikus rendszert dolgozta ki, megpróbálta egyazon elméletben egyesíteni Descartes, Hobbes, Gassendi, Newton és Boyle gondolatait; s megpróbálta az új tudományosság: a mechanikai filozófia és a korpuszkuális hipotézis *ismeretelméleti keretét* kidolgozni.

53 Ld. White 1991, 639. o.

54 II/XXIX/3. 401. o.

Felhasznált Irodalom

Elsődleges források:

- Arisztotelész 2006, *A lélek*. (De Anima.) (Ford. Steiger Kornél) In *Lélektfilozófiai írások*. Akadémiai, Budapest.
- Descartes, René 1994, *Elmélkedések az első filozófiáról*. (Ford. Boros Gábor) Atlantisz, Budapest.
- Leibniz, G. W. 2005, *Újabb értekezések az emberi értelemről*. (Ford. Boros Gábor et al.) L'Harmattan, Budapest.
- Locke, John 2003, *Értekezés az emberi értelemről*. (Ford. Csordás Dávid és Vassányi Miklós) Osiris, Budapest.
- Locke, John 1997, *An Essay Concerning Human Understanding*. Internetes változat, [http://humanum.arts.cuhk.edu.hk/Philosophy/Locke/echu] (2011.03.31.)

Másodlagos irodalom:

- Boros Gábor 2003, *A mozgástörvényektől Isten értelmi szeretetéig. A morális univerzum kitérülése a mechanikai filozófiában*. Áron Kiadó, Budapest.
- Downing, Lisa 2006, „Are Corpuscles Unobservable in Principle for Locke?” In Peter Anstey (szerk.), *John Locke. Critical Assesments of Leading Philosophers*. Series II. Vol. 2. Routledge, London – New York, 375-395. o.; ld. még *Journal of the History of Philosophy* 30(1), 1992, 33-52. o.
- Faragó-Szabó István 2003, „John Locke az emberi értelemről.” In Locke, *Értekezés az emberi értelemről* (Utószó). Osiris, Budapest, 825-853. o.
- Forrai Gábor 2005, *A jelek tana. Locke ismeretelmélete és metafizikája*. L'Harmattan, Budapest.
- Grayling, A. C. 1997, „Újkori filozófia II: Az empiristák.” In uő. (szerk.), *Filozófiai kalauz*. Akadémiai, Budapest, 525-581. o.
- Newman, Lex 2004, „Locke on Sensitive Knowledge and the Veil of Perception – Four Misconceptions.” *Pacific Philosophical Quarterly* 85. 273-300. o.; ld. még [http://www.hum.utah.edu/philosophy/faculty/newman/papers/Locke-RTP_PPQ.pdf] (2011.03.31.)
- Rogers, G. A. J. 2004, „Locke and the Objects of Perception.” *Pacific Philosophical Quarterly* 85. 245-254. o.
- Soles, David 2006, „Is Locke An Imagist?” In Peter Anstey (szerk.), *John Locke. Critical Assesments of Leading Philosophers*. Series II. Vol. 2. Routledge, London – New York, 47-81. o.; ld. még *The Locke Newsletter* 30, 1999, 17-66. o.
- White, P. J. 1991, „Materialism and the Concept of Motion in Locke's Theory of Sense-Idea Causation.” In Richard Ashcraft (szerk.), *John Locke. Critical Assessments*. Vol. 4. Routledge, London – New York, 634-669. o.